

nem ellenőrzött megjegyzést tesz Kézai művének egyes forrásaira (253–260.).

Az újkori Attila képpel foglalkozó fejezet Szörényi László tollából a 17–18. századi magyarországi Attila-képpel ismerteti meg olvasóit Zrínyi *Szigeti vészeldelmétől* Mattyasovszky Ignác 1744. évi hős magyarokról szóló énekéig. Hallatlanul érdekes, hogy a hun-magyar rokonság körüli vitában miként jelennek meg a nyelvészeti szempontok, a finn rokonság, vagy a szibériai Juharia eredet problémája. Attila éppúgy feltűnik a magyar dicsőség előképéént (Timon Sámuel), mint a Rákóczi ellenes propaganda eszközeként (Varjú Zsigmond, Petrus Schesz).

A zárófejezetben Dimitri Segal a 20. század eleji oroszországi Attila-recepciót vázolja. A szépirodalmi művekben maguk az oroszok jelennek meg hunokként, Attila a *Russia triumphans* metaforájává válik. A számos árnyalatban feltűnő metaforában a pusztító hunok éppúgy jelenthetik a bolsevik forradalmárokat, mint Attila magát Sztálint. A történeti irodalomban pedig ugyan-

ebben a szellemben jelennek meg romlatlan szkíta vagy éppen turáni erőként, miként a híres történetíró, George Vernadsky műveiben az eurázsiai területeket egyesítő és uralmuk alá hajtó modernkori Oroszország és az oroszok karizmatikus vezetőinek előképeként. Sőt, korábban Savickij még a napóleoni háborúk Nyugat-Európát megjárt orosz csapataiban is a hódító Attila leszármazottait látta. Ha a jórészt emigráns értelmiségiek ideáját az orosz kommunista propaganda magáévá tette volna, akkor e sorok írója is már az általános iskolában többet tanult volna a hunokról, s ma itt senkinek sem jutna eszébe musicalt készíteni Attiláról.

A kötet igényes és gondos kiállítása, a jórészt színes és jól válogatott képanyag kiváló reprodukálása – az elkerülhetetlen sajtóhibák ellenére is, mint pl. Heinrich v. Rügeln H. v. Mügelin helyett – dicséretére válik a kötetet közreadó Corvina kiadónak.

Veszprémy László

## FELSŐNYÉKI HALOTTI BÚCSÚZTATÓK

A szöveget gondozta, a jegyzeteket és a bevezetőt írta Kríza Ildikó. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1993. 287 l.

Az irodalomtörténet és a folklorisztika egyik közös, hosszú időn át kedvelt köztes műfaja és szeriális forrása a halotti búcsúztató. Ezek a temetés szokás-sorának részét alkotó prózai, verses és énekelt szövegek a történeti forrásokban rendszerint más szövegekkel együtt, így elsősorban halotti beszédek önálló szerkezeti egységeként, temetési kántákon és kéziratok énekeskönyvekben fordulnak elő. A kéziratok anyagában a szerző és a keletkezési idő sokszor ismeretlen. A szerzők és előadók között a lelkészek mellett kántorok, kántortanítók, rokonok, köszöntőmondók és temetkezési társulatok is találhatóak. Az

eredetiség mértéke különböző: legtöbb esetben az egyénített szövegek és a formulák, közhelyek változó arányú, együttes alkalmazása jellemző. A szó szerinti átvétel, az alkalomnak megfelelő átdolgozás, aktualizálás és variálás mellett gyakori jelenség az ismert szerzők műveinek (pl. Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulumának*) parafrázisa, más halotti búcsúztatók elemeinek beépítése, valamint az antik mitológiai és bibliai utalások, kifejezések használata. A szorosan személyhez kapcsolódó szövegek mellett társadalmi csoport-hoz tartozás szerinti típusok is készültek, s megfigyelhető az a XVII. század

közepétől a XIX. század közepéig tartó folyamat, melynek során a műfaj a felsőbb rétegek használatából fokozatosan átkerült az alsóbb rétegek temetkezési gyakorlatába. A műfajhoz kapcsolódó szokások a XVII–XVIII. században a felolvasás és kinyomtatás mellett a kinyomtatott szöveg szétosztása, valamint templomi kifüggesztése és megőrzése. Az érintkező folklór műfajok és szokások között van például a nemzetséglevél, a virrasztóének, a halottsjáték, a menyasszonybúcsúztató, a búcsús ének és a sirató.

Kríza Ildikó forráskiadványa a Tolna megyei Felsőnyéken élő katolikus kántortanító család három egymást követő tagja által készített halotti búcsúztatókat tartalmazza. Az 1857-től 1950-ig terjedő időszakból származó, mintegy háromszáz darabos gyűjteményből 276 szöveget és három dallamot közöl. A szövegeket bevezető tanulmány, bő jegyzetanyag, kezdősormutató és angol nyelvű összefoglaló kíséri. Jelentőségét elsősorban az adja, hogy segítségével egyetlen falu hagyományában száz éven át nyomon követhetjük a műfaj alakulását.

A bevezető vázolja a műfaj magyarországi történetét, bemutatja a kézirat keletkezési körülményeit, forrásait és a szövegek variálódását. Elemzi az énekek szerkezetét, vers és dallam viszonyát, a műfaj társadalmi szerepét, s szót ejt a szokás utóéletéről. A felsőnyeki búcsúztatók számának alakulását az évi halálozások száma és a jelentős történelmi események mellett elsősorban a kántortanítók alkotókedve befolyásolta. A szövegek alapja többnyire a kántor vagy a rokonok által készített rövid feljegyzés a szükséges személyi adatokkal. A források másik csoportja részben tisztázatlan, mivel a versek szerzői szabadon éltek a különféle helyekről, így pl. az énekeskönyvekből, a ponyvairodalomból és a félnépi költészet más műfajaiból származó fordula-

tokkal. A XVII–XVIII. századi egyházi énekeskönyvek, temetési énekek motívumkincsének hatását Kríza Ildikó több példával igazolja. Túlsúlyban vannak az egyetlen alkalomra készült szövegek, ezeket aztán kisebb változtatásokkal, rögtönzött átalakítással, a kulcsszavak kicserélésével többször is felhasználták. Viszonylag nagy számban található a másoktól átvett szövegek, szövegrészek. A különböző területek búcsúztatói közti kapcsolat egyik magyarázata, hogy a kántortanítók a változtatásra utaló megjegyzések kíséretében rendszeresen megküldték egymásnak új szerzeményeiket.

A felsőnyeki énekek szerkezetét általában hármasszerű felépítés jellemzi. A közhelyekből összeállított kezdőkép, a halotttól szóló rövid bevezető után a fő részben következik az egyes szám első személyű búcsúzás, azaz a rokonok megszólítása meghatározott sorrendben, amely egyben a temetés legfontosabb része a közösség számára. A zárórész végső búcsúzásra szólít, áldást mond vagy a temetőbe hív. A terjedelem többnyire a megrendelő igénye és fizetőképessége szerint alakult, néha azonban ingyen is készült búcsúztató. A szövegeket nótajelzéssel látták el és saját vagy kompilált dallam mellett az országosan legelterjedtebb halotti énekek dallamára adták elő. A búcsúztatók legfontosabb szerepe az érzelmi hatáskeltés, a társadalmi, családi kapcsolatterendszer erősítése, fenntartása és átrendeződésének hírüladása a tágabb közösségnek. A szövegek további jellemzője az érzelmi telítettség szintje, a közösségi elvárások figyelembevétele, valamint az elhunyt személyiségének és sorsának formulaszerű bemutatása, melynek következtében a szövegtípusok a nem, az életkor, a halál oka, az életút meghatározó mozzanata stb. szerint is elkülöníthetők. A műfaj átalakulása során a hosszadalmas, részletező versmondás egyszerűsödik, a hármasszerű

szerkezet megmarad, a rokonoktól való búcsúzás lerövidül, az egyes szám első személyű formák helyét harmadik személyű igealakok veszik át, s megjelenik az ún. kántori kommentár, melyben a kántor beszél a halott nevében. A szokás elhalásában szerepet játszott az egyházi tiltás és a kántortanítók tevékenységének megszüntetése.

További módszeres vizsgálatot igényel annak eldöntése, hogy a helyi sajátosságok alapján született megfigyelések és a más tájegységek búcsúztató hagyományaira vonatkozó alkalmoszerű utalások mennyiben általánosíthatók. Ellenőrzést igényelnek az olyan általános megfogalmazások is, hogy például „ma ez a hagyomány nem él” (9.), mert a verses búcsúztatók írását az ország eldugodtabb vidékein, az erős közösségi elvárás és egy vállalkozó személy összetalálkozása következtében még az 1990-es évek elején is élő hagyományként rögzíthettük. A folklórsztkára vár az eddig összegyűjtött terjedelmes anyag feldolgozása, a gyűjtés egyenetlenségeinek kikü-

szöbölése, valamint az érintkező műfajokkal (pl. siratóballada, 29.) való történeti összefüggések és a nemzetközi kapcsolatok tisztázása. Az irodalomtörténet és a folklórsztkika közös feladata a megkezdett szövegkiadó munka folytatása, a kéziratoss és nyomtatott búcsúztató szövegek rendszeres áttekintése, valamint a történeti énekeskönyvek összevetése a folklór gyűjtések és a vegyes műfajú népi halottaskönyvek anyagával. Jórészt tisztázatlan a halotti búcsúztató eredete, a műfaj alakulása, elterjedtsége, utóélete, formakincsének forrásvidéke, továbbá viszonya az egyházi énekirodalomhoz és más műfajokhoz. Feltárára várnak az egyházi tiltás hatásai, a személyes vonatkozások és a formulák összekapcsolási technikái, valamint a regionális fejlődés különbségei. A XIX. századi műköltészet halotti verseinek módszeres áttekintésétől és a búcsúztatókkal való összevetésétől is új eredmények remélhetők.

*Tüskés Gábor*

## ISKOLADRÁMA ÉS FOLKLÓR

A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. Debrecen, 1989. 207 l. (Folklór és etnográfia 50.)

## AZ ISKOLAI SZÍNJÁTÉK ÉS A NÉPI DRAMATIKUS HAGYOMÁNYOK

A noszvaji hasonló című konferencián elhangzott előadások. Szerk. Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István. Debrecen, 1993. 204 l.

Az utánpótlás nevelése, az alapkutatások elvégzése, a bibliográfiai nyilvántartás és a szövegemlékek kiadása nélkül meglehetősen nehéz bármelyik irodalomtörténeti korszak bármely műfajának történetéről tanulmányokat írni, konferenciákat szervezni, s azok anyagát kiadni. Létezik persze egyszerűbb út is: le kell mondani az irodalom történetéről (vagy általában a történetiségéről), s az eddig kiadott szövegek, feldol-

gozások, elméleti munkák alapján nagyszerűen lehet érdekes, szellemdús újabb elméletet megfogalmazni, s ráadásul közben (szerencsés esetben) még jól is érezheti magát a kutató. A dolgok azonban nem ilyen egyszerűen, egyértelműen elválaszthatók. Más nemzetek feltárt irodalomtörténetére (kiadott szövegemlékeire) alapozva több, hatásában jelentős elméleti munka született, s ezek tanulságai, igazság-